

Туранли Ф. Г.

СТАНОВЛЕННЯ ЛІТОПИСНИХ ТРАДИЦІЙ І РОЗВИТОК КЛАСИЧНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

У науковій статті йдеться про виникнення і розвиток тюркських писемних пам'яток, зокрема становлення традиції арабграфічних османсько-турецьких літописів, написаних мовою «тюркі», в яких містяться відомості про розвиток етноісторичних процесів, що відбувалися на теренах України. Подано тлумачення декотрих лінгвістичних та історіографічних термінів.

Ключові слова: мова, тюрк, текст, літопис, термін, Крим, Україна.

Досліджуючи проблему вивчення текстів, написаних османсько-турецькою мовою, доцільно означити конкретно-історичні рукописні документи, використавши їхнє загальне найменування [57, с. 87]. Це питання докладно розглянуто у попередній науковій студії. До середини XVI ст. сформувалися головні традиції османсько-турецького літописання Нового часу, а саме: 1) розгляд будь-якої історичної події із світоглядної позиції її передбачуваності волею Всевишнього; 2) персоналізація опису історичних подій: ці події літописці безпосередньо пов'язували з діяльністю турецьких султанів і кримських ханів; 3) намагання авторів пам'яток османсько-турецького літописання об'єктивно висвітлювати історичні події, що досягалося шляхом застосування методу публічного обговорення інформації, яка мала бути включеною в той чи той літопис, у межах відповідного зібрання «меджлісу». Крім того, зазначимо, що характерними рисами турецького літописання в часи, які передували початковій хронологічній межі дослідженої нами історичної доби, було дбайливе ставлення в Османській державі до накопичення і збереження офіційних рукописних документів, зокрема літописів [57, с. 87–95]. Ці документи зберігалися в канцеляріях дивану, де їх здебільшого і створювали, а також у приміщеннях державної скарбниці, що розміщувалися в столиці та інших адміністративних центрах Високої Порти. Початок історії організації архівної справи у Туреччині доцільно співвідносити з часом правління султана Мехмеда II Фатіха (роки правління: 1444–1451, 1451–1481), коли османські державні архіви були засновані в містах Бурсі та Едірне. Дещо пізніше, тобто після перенесення столиці Османської держави до міста Стамбула, у підземних складських приміщеннях (mahzen) фортеці Єдікуле розмістили столичний архів,

а з часом, після побудови султанського палацу Топкапи в 1478 р., створили «сховище для документів» (османсько-турецьк. «mahzen-i evrak»), в якому зберігали документи Великого султанського зібрання (османсько-турецьк. «Dîvân-î Nümâûn»). Зауважимо, що свого найвищого рівня організація архівної справи в Османській державі досягла у XVI ст., водночас зі становленням класичної турецької мови. У цьому дослідженні варто скористатися термінологічним словником* із поясненням етимології відповідної лексики для кращого розуміння проблематики, що розглядається. Розроблення цього словника ґрунтується на авторському монографічному дослідженні [58, с. 535–547].

Ага (آغا / «Ağa») – термін означає настання поважного віку людини, високу мудрість [64, ص. ۳۸]. Зокрема, використовувався для позначення особливого статусу державних службовців. Наприклад: «Yeniçeri Ağası», тобто «ага (командир) військового загону єнічерів» [23, Cilt I, s. 21–22].

Акче (آقچه / «Akçe») – грошова одиниця, біла монета зі срібла, виготовлена в місті Бурсі (Туреччина) і запроваджена в обіг османським володарем Орханом Газі у 1328 р. Одна монета «акче» мала вагу 1,154 грама 90 % проби срібла [64, ص. ۴۴].

Байрак – прапор, стяг.

Бахчисарай, Багчесарай (باغچه سراي / «Bahçesaray») – цей топонім означає «Садовий палац». Одне з найбільших міст Криму, розташоване в долині, оточене з обох боків горами, біля річки Чюрюксу (Çürüksu). Ще в XV ст. правителі областей Золотої Орди та перші правителі Крим-

* Власні назви (імена і топоніми) в тексті, що були запозичені з інших мов та ще не мають усталених відповідників в українській мові, передано за фонетичним принципом. Лексичне значення та трактування здійснено відповідно до історико-традиційного контексту.

ського юрту проводили свій час влітку в цьому мальовничому краї. Згодом тут побудували ханський палац у саду в долині цієї річки, що й стало поштовхом для виникнення міста, а також визначило назву останнього. Це чудове місто заснував у 1502–1503 рр. хан Менглі Гірай I (роки правління: перший раз: 1469–1474, другий раз: 1478–1515), пізніше перетворилося на постійну столицю Кримського ханства. На початку XVI ст. у Бахчисараї був заснований навчально-науковий заклад під назвою «Зінджирлі Медресе» (زنجيرلى مدرسه / Zincirli Medrese), який став згодом визначною науковою установою кримських татар [40, Cilt 4, s. 482–483]. Навколо Бахчисарая розташувались багато будинків для відпочинку хана, його дружин і султанів. У 1736 і 1771 рр. місто було захоплено у результаті московської агресії [45, с. 176 (прим. 209); 55, с. 32; 29, с. 3–11].

Бей (بك / «bek», «bey») – див.: «Кримські татари».

Беглербегі, Бейлербейі (بگئر بگى / «Beğlerbeği, Beylerbeyi») – титул посадовця, який володарював на окремій адміністративній території Османської держави – в «ейалеті» [22, Cilt I, s. 216–221].

Буджацькі татари (بوجاق تاتارلارى / «Bucak Tartarları») – тюрксько-татарський етнос, який мешкав на території Буджаку, тобто південної частини Бессарабії. Етнонім «Буджацькі татари» простежується у писемних документах з того часу, коли у 1620-х рр. провідник ногайських татар Мірза Кантемір почав володарювати на степових землях Буджаку, які обмежені на півдні Кілійським гирлом Дунаю, на заході – басейном нижньої течії річки Прут, на сході – узбережжям Чорного моря, а на півночі – басейном нижньої течії річки Дністер. Після того, як у XV та XVI ст. Буджацький край було відокремлено від Молдови, його приєднали до Османської імперії, і до XIX ст. він залишався під турецькою владою [18, Cilt II, s. 742–242].

Везір, візир (وزير / «Vezîr») – титул посадовця в уряді Османської імперії, який відповідав приблизно посаді сучасного міністра [13, s. 1150, 908; 39, s. 153–154].

Векаїнаме (وقيعنامه / «Vekayiname», «Vaka'yinâme») – назва щоденних записів подій, тобто літопис. Спочатку цей літопис мав назву «Шегнаме» (شهنامة / «Şehname»). До нього належать твори, які описували історичні події. Авторів таких творів називали «Шегнамеган» (شهنامة حآن / «Şehnâme-hân») [13, s. 1134].

Векаїнювіс (وقعه نویس / «Vak'ânüvîs», «Vekayinüvis») – «описувач подій». Так називали

осіб, які були призначені урядом Високої Порти для державного літописання. Було принаймні три значення цього слова, а саме: 1) «секретар запису»; 2) «офіційний історик»; 3) «літописець». Зазначимо, що в Османській державі цих авторів часто нагороджували султан або інші сановники за написання літописів. Османський уряд, зокрема великі візири, в період, коли держава перебувала у важкому стані, піклувалися про розвиток літератури та історії, оскільки вони були переконані, що запис подій минулого та сучасності допоможе відновити могутність держави [7, s. 271–287; 13, s. 1134].

Великий везір, візир (وزير اعظم / «Vezîr-i a'zam») – титул посадовця в уряді Османській імперії, який відповідав приблизно посаді сучасного прем'єр-міністра [14, s. 1134]. Інший рівнозначний титул тюрксько-османською мовою صدرى اعظم / «Sadr-î a'zâm» теж означає високу посадову особу в османському уряді, уповноважену султаном керувати державою [13, s. 908].

Гаджі (حاجى / «al-Hâcc, el-Hâcc, Hâcc») – титул мусульман, які, згідно з шариатом, відвідували святе місце релігії Ісламу – Ка'ба в місті Мекка, розташованому в області Хіджаз Саудівської Аравії. Йдеться про паломництво, яке є однією з п'яти умов «гаджджу» – поклоніння, визначеного Кур'аном [13, s. 305].

Гарадж (خراج / «hâğac») – вид податку або данини, яку виплачували переможені держави, зокрема підлеглі країни [13, s. 326].

Гетьман (خطمان / «Hatman», «Hatvan») – термін, який у турецьких писемних джерелах означав титул правителів козацько-гетьманської України та польських командирів. У одному з турецьких словників зазначено, що першим гетьманом був Лан Кроневський (турецьк. Lan Kronevski) [32, s. 145]. Вважають, що цей титул походить від назви «taman» або «tarkan»; у давньотюркських оргунських пам'ятках – титул глави делегації, що прибуває з півночі. Із цих двох слів утворився титул «ataman»: до тюркського слова «ata» («батько») додано «tan». Пізніше це поняття вживали у монгольській мові, а потім воно перейшло у давньотюркські зі значенням «володар, провідник, вождь, командир» [9, s. 37; 12, Cilt 16, s. 484–485].

Гірай, Герай (گرای / «Giray, Geray») – назва роду і титул династії кримськотатарських правителів, котрі володарювали у Кримському ханстві з початку XV ст. до 1783 р. Вони були спадкоємцями сина правителя Монгольської імперії Чингісхана (роки правління: 1155–1227) на ім'я Джуджі хан, батька першого кримського хана

Гаджі Гірая (роки правління: 1420–1455). Після того всі кримськотатарські хани використовували цей титул. Слово «Гірай» означає «бути сильним». У Кримському юрті володарювали 72 особи з титулом «Гірай». У 1475 році син Гаджі Гірая, Менглі Гірай (роки правління: перший раз – 1469–1475, другий раз – 1478–1515) визнав протекторат Високої Порти. Саме в цей час турецька армія і флот султана Мугаммеда II (роки правління: 1444–1446, вдруге – 1451–1481) завоювали Кафу і всі генуезькі володіння в Криму, а також підкорили греко-готське Мангутське князівство. Від цього часу Османська держава мала протекторат над Кримським ханством до 10 (21) липня 1774 р. – дня підписання Кючук-Кайнарджийського миру, укладеного між Османською Туреччиною та Російською імперією після війни, яка розпочалася у 1768 році [28, s. 1–10; 49, № 2, с. 172–175].

Газі (غازی / «Gâzi») – етимологія цього слова пов'язана з терміном غزاء / «газа», що означає «битва», зокрема – «битва заради релігії». Це також титул особи, яка на чолі війська здійснила переможний похід і повернулася з блискучою перемогою [13, s. 283–284].

Калгай (قالغای / «Kalgay») – кримськотатарською мовою «калгай» означає «залишитися». Перед воєнним походом хан залишав у Криму замість себе калгаю, тобто заступника. За даними кримських історичних джерел, слово «калгай» вперше з'явилося під час правління хана Менглі Гірая. Коли цей правитель мав брати участь у військовому поході разом з османською армією, беї (командири) звернулися до нього з запитанням: «Кого ж залишиш ти замість себе?». Менглі Гірай відповів тюркськокипчацькою або кримськотатарською мовою: اوغلام محمد گرای قالغای / «Огълум Мехмед Гірай кьалгъай» / Oğlum Mehmed Giray kalsun», тобто «Мій син Мемед Гірай буде калгаєм» [23, Cilt II, s. 150–151].

Катіб (کاتب / «Kâtib») – писар, письменник, зокрема людина, котра володіє майстерністю письма [13, s. 495, 523].

Кафтан (قفطان / «Kaftan») – спеціальний верхній одяг, який вручали державним особам як ознаку того, що вони уповноважені владою від імені турецьких султанів. Кафтан також вручали вельмиповажним послам іноземних держав, що прибували до Стамбула [64, ۱۰۷۷. ص]. Варто зауважити, що кафтани разом із шаблею отримали також українські гетьмани: Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Юрій Хмельницький, Іван Мазепа.

Козак (قزاق / «Kazak») – це слово у дослівному перекладі означає «вирізати, оголити гострим

інструментом», а також – «поголений, безбородий». Чоловіки, які служили у війську, мали бути поголеними, безбородими. Ця вимога була обов'язковою, зокрема для вояків кінних загонів, що виникли в Русі-Україні. Також відомі туркменські, киргизькі, татарські, донські, кубанські козаки. У словниках з історії османської доби Туреччини повідомляється про те, що польський король Сигізмунд I організував у 1516 р. кінні військові загони для охорони кордонів і назвав їх козаками. Мешкали вони на берегах річки Дніпро. Очевидно, йдеться про українських найманих козаків, які служили в армії польського короля. Основна частина українських козаків, а саме ті, що мешкали на північних берегах Чорного моря та на островах річки Дніпро, переважно на безпалубних плоскодонних човнах, так званих чайках, виходили в Чорне море для нападів на прибережні володіння Османської імперії [63, ۶۷۴ : ۶۹۰. ص]. Феномен українського козацтва полягає у тому, що необхідною умовою аналізу цього явища є його вивчення у зв'язку з розвитком тюркського козацтва. Зокрема, український тюрколог Григорій Халимоненко висловив думку про те, що «...проблему генези українського козацтва, що тривалий період виконувало обов'язки вітчизняних збройних сил, неможливо розглядати без об'єктивного аналізу особливостей мовлення війська Запорізького, а в першу чергу – військової лексики цього мовлення» [62, № 1, с. 108–115; 60; 64, ۱۰۶۸. ص; 23, s. 228]. Зокрема, про тюркську етимологію терміну «козак» писав відомий сходознавець Омелян Прицак [31, p. 237–243].

Кримські татари (کریم تاتارلاری / «Kırım Tatarları»). За законом Чингісхана родючі землі Криму було розділено між кримськотатарськими родами: 1) ширінів; 2) мангітів; 3) седжевітів і 4) аргинів, з яких складаються кримські татари. Ці роди мали своїх беїв, тобто лідерів, так званих کریم بگلی / «Kırım Beyleri» (укр. «кримські беї»). Особа, яка мала титул «бей» (بک / «bek», «bey») із ширінського роду, – найважливіша особа в державі після кримськотатарського хана, хоча він, власне, мав бути наступним після калги-султана в уряді Кримського юрті [8, s. 179, 194, 181, 187; 28, s. 5–6; 22, Cilt I, s. 212].

Меджліс (مجلس / «meclis») – зібрання, наближене коло друзів, радників, прихильників. Наприклад, на меджлісах зачитували й обговорювали історичні події з метою перевірки достовірності інформації об'єктивного висвітлення у літописних творах. Верховна рада Османської імперії складалась з двох меджлісів, членів яких призначав уряд [13, s. 594–595].

Мірза (میرزا / «Mîr-zâ, mirzâ») – цей термін використовують для визначення різноманітних понять, наприклад: «бей», начальник, командир, зокрема синів знатних людей («Орхан мірза»), а також у звертанні до поважних осіб («мірза Турал»). Цим титулом також називали керманічів володінь Османської імперії, зокрема Валахії, Трансільванії, Молдови та ін. [22, Cilt I, s. 227; 13, s. 652].

Ногайці, ногайські татари (نوغاي تاتارلاري / «Nogaylar», «Nogay Tatarları») – етнос з багатою культурою, який говорить тюркською мовою з кипчацької групи мов. Беруть свій початок від об'єднання двох племен – тюркських і монгольських, які, з ініціативи відомого вождя та правителя монгольських татар Чингісхана, відокремилися в 1261 р. від Золотої Орди поширилися на територію від Аральського та Каспійського морів аж до Буджаку. Ногайці в XVI–XVII ст. населяли історично-культурний ареал від Тургайської височини на сході й до річок Дністер і Дунаю на заході [30, s. 127, 128–134; 5, s. 4–10].

Палац Топкапи (طوپقو سرايى / «Topkapı Sarayı») – заснований турецьким султаном Мехмедом Фатіхом після здобуття Константинополя – столиці Візантійської імперії у 1453 р. Будівництво завершилося у 1478 р. В палаці розташувався центральний уряд Османської імперії, а нині ця музейна споруда є однією з найвизначніших у світовій історії [24, Cilt III, s. 515–519].

Паша (پاشا / «Paşa») – військове звання, титул найвищих чинів у османській військовій ієрархії та адміністрації, що відповідає військовому званню «генерал» [13, s. 963].

Султан (سلطان / «Sultan») – правитель, найвища посадова особа в тюркській державі династії сельджуків, зокрема Османській імперії. Цим титулом називали усіх членів родини турецького правителя [13, s. 963].

Соргудж (صورغوج / «Sorguç») – те саме, що український «бунчук», зокрема див.: «туг» [64, s. 899].

Татари (تاتار / «Tatar») – назва тюркського етносу, котрий формувався як нація на теренах панування імперії «Altın Ordu» і землях між річками Дністер та Іртиш, що мають назву «Deşt-i Kırçak». Щодо теорії походження терміна «Tatar» дослідники припускають, що «tat» – означає чужинець, а «ag» чи «eg» – чоловік, воїн. У Високій Порті вони також виконували урядові доручення. Зокрема, варто зазначити, що в давні часи люди татарської національності вміли швидко рухатися, тому вони виконували обов'язки

листонош (див.: термін «Оджак татарлари»). На службі у візирів їхня кількість сягала 60 осіб [24, Cilt III, s. 420–422; 5, s. 4–10]. З приводу етимології слова «татари» Омелян Пріцак зазначав про те, що «...це ім'я ніколи не було задовільно етимологізоване» [51, с. 51–58].

Туг (توغ / «Tuğ») – це так званий соргудж, зроблений з волосся кінського хвоста для головного убору посадовців (кількість такого волосся залежала від звання і посади) [64, s. 899].

Тугра (توغرا / «Tuğra») – печатка з підписом тюркського володаря із зазначенням його імені, родоводу та похвали про нього, яку ставили у верхній частини документів. Такою печаткою також користувались правителі Османської Туреччини та Кримського ханства [58, с. 427–434; 13, s. 1112].

Оджак татарлари (اوجاق تاتارلاري / «Ocak Tatarları») – цим терміном називали державних службовців в Османській імперії, котрі протягом досліджуваної нами історичної доби виконували роботу, пов'язану з транспортуванням поштових повідомлень [25, Cilt III, s. 714].

Озі, Озью (اوزی / «Özi, Özi, Özü») – слово вживали у назві річки Дніпро (اوزی نهري / «Özi Nehri»), фортеці Очаків (اوزی قلعه سی / «Özi Kalesi»), дніпровських козаків (اوزی قزاقلاري / «Özi Kazakları»). У досліджених нами османсько-турецьких писемних документах цей термін застосовується у двох семантичних значеннях: 1) гідронімічному (ріка Дніпро); 2) топонімічному (фортеця Очаків – головний адміністративний центр Дніпровського регіону) [64, s. 1068–1069; 29, s. 128–140].

Хан (خان / «Hân») – означає «правитель, керівник, володар, глава держави, імператор». Турецький султан підтверджував призначення правителів Кримського ханства спеціальним указом, написаним золотими літерами – منشوري خاقانی / Menşûrî-î Nakâni. Як особливу ознаку наданої влади кримськотатарським правителем вручали «санджак» зі золотим навершям і «туг» [13, s. 323; 32, s. 344; 27, s. 65].

Харадж (خراج / «Harâç») – різновид податку, яким обкладали представників немусульманського віросповідання [13, s. 326].

Яничари, єнічері (يڭچرى / «yeniçeri») – спеціальне професійне військо, що безпосередньо підпорядковувалося турецькому султанові і одержувало платню за свою відмінну службу. Цей рід війська виник ще в державі тюрків-сельджуків (1038–1194) та османів; така армія була досконало організованою, починаючи з часів правління султана Мурада I (1360–1389), і перебувала на службі до 1826 року [64, s. 1051–1052].

Отже, варто зазначити, що від середини XVI до другої чверті XVIII ст. тривав період найвищого рівня розвитку османсько-турецької літописної традиції та класичної турецької мови. Разом з тим, то був час найвищого рівня піднесення національно-визвольної боротьби українського народу проти колоніального гноблення з боку

Речі Посполитої, до якої тією чи тією мірою були причетні як Висока Порта, так і Кримське ханство. Зрозуміло, що викладені обставини повною мірою відбивалися в інформації, поданій у османсько-турецьких рукописних пам'ятках означеної нами історичної доби, зокрема в турецьких і кримськотатарських літописах.

Список літератури

1. Ağca Hüseyin. Sözlü ve Yazılı Anlatmada Türkçenin Kullanımı / Hüseyin Ağca. – 1. Baskı. – Ankara : Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2001. – 306 s.
2. Ahmet Zeki Velidî Togan. Umumi Türk Tarihi'ne Giriş / Ahmet Zeki Velidî Togan. – Cilt I, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, 3. Baskı. – İstanbul : Enderun Kitabevi, 1981. – 538 s.
3. Ali Sevim. Malazgirt Muharebesi / İslam Ansiklopedisi // İslam Ansiklopedisi / Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi. – Cilt 27. – İstanbul, 2003. – S. 481–483.
4. Ali Sevim. Dandanakan Savaşı / Ali Sevim // İslam Ansiklopedisi / Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi. – Cilt 8. – İstanbul, 1993. – S. 456–457.
5. Alper Başer. Bucak Tatarları (1550–1700) : Doktora Tez / Alper Başer ; Danışman: Mustafa Eravcı. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar. – Türkiye 2010. – (xiv), 242 s.
6. Babinger Franz. Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri / Franz Babinger ; Çeviren Prof. Dr. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları. – Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982. – 502 s.
7. Bekir Kütükoğlu. Vekayinüvis / Bekir Kütükoğlu // İslam Ansiklopedisi. – Cilt XIII. – İstanbul : Milli Eğitim Bakanlığı, 1986. – S. 271–287.
8. Bosworth C. E. İslam Devletleri Tarihi / Clifford Edmund Bosworth. – İstanbul, 1980. – 385 s.
9. Donuk Abdülkadir. Eski Türk Devletlerinde İdarî – Askerî Ünvan ve Terimler / Abdülkadir Donuk. – İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988. – 136 s.
10. Faruk Kadri Timurtaş. Osmanlı Türkçesi Grameri: Eski Yazı ve İmlâ-Arapça-Farsça-Eski Anadolu Türkçesi / Faruk Kadri Timurtaş. – Cilt III, 9. Baskı. – İstanbul : Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1999. – 460 s.
11. Faruk Kadri Timurtaş. Osmanlı Türkçesine Giriş: Eski Yazı ve İmlâ-Gramer-Aruz-Metinler / Faruk Kadri Timurtaş. – Cilt I, 17. Baskı. – İstanbul : Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1999. – S. 232, 176.
12. Ferhad [Turanlı] Nağiev. Hatman / Ferhad [Turanlı] Nağiev // İslam Ansiklopedisi. – Cilt 16. – İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı, 1997. – S. 484–485.
13. Ferit Devellioğlu. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Yayına / Ferit Devellioğlu ; Hazırlayan: Aydın Sami Güneçyal. – 11. Baskı. – Ankara : Aydın Kitabevi Yayınları, 1993. – S. 1150, 908, 1195.
14. Görsel Büyük Genel Kültür Asiklopedisi: Anadolu Selçukluları / Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Eren. – 15 Cilt, Cilt 1. – Türkiye : Görsel Yayınlar, 1984. – S. 577–578.
15. Görsel Büyük Genel Kültür Asiklopedisi: Selçuklular, Genel Yayın / Yönetmeni: Mustafa Eren. – 15 Cilt, Cilt 13. – Türkiye : Görsel Yayınlar, 1984. – S. 7701–7703
16. Hayati Develi. Osmanlı Türkçesi Kılavuzu / Hayati Develi. – Ders Kitabı I. – İstanbul : Bilimevi Yayınları, 2001. – 232 s.
17. Ibn Wadhîh qui dicitur al-Ja'qubi Historiae / [editid indicesque adjectuit per Martin Theodor Houstma] ; Verlag von E. J. Brill. – Pars I : Historiarum anteislamicam continens, Pars II : Historiarum islamicam continens. – Lugduni Batavorum, 1883. – 156, CXXI p.
18. İslam Ansiklopedisi, Bucak. – Cilt II. – Türkiye, Eskişehir, 1997. – S. 742–747.
19. Kemal Yavuz. Osmanoğulları'nın Tarihi 'Tevârîh-i Âl-i Osmân' / Kemal Yavuz, Yekta M.-A. Saraç, Âşık Paşazâde. – İstanbul : Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti., Gökkuşbu, 2007. – 517 S.
20. Kolodziejczyk Dariusz. The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents / Dariusz Kolodziejczyk. – Leiden ; Boston 2011. – 1049 p., XVIII facs., 2 map.
21. Lévi-Provençal E. Histoire de l'Espagne Musulmane / Évariste Lévi-Provençal. – Volume I. – Paris : Maisonneuve et Larose; et Leiden : Verlag von E. J., Brill 1950. – 675 p.
22. Mehmet Zeki Pakalın. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü / Mehmet Zeki Pakalın. – Cilt I. – İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1993. – 670 s.
23. Mehmet Zeki Pakalın. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü / Mehmet Zeki Pakalın. – Cilt II. – İstanbul : Milli Eğitim Basım Evi, 1993. – 784 s.
24. Mehmet Zeki Pakalın. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü / Mehmet Zeki Pakalın. – Cilt III. – İstanbul : Milli Eğitim Basım Evi, 1993. – 870 s.
25. Muharrem Ergin. Orhun Abideleri / Muharrem Ergin. – İstanbul : Boğaziçi Yayınları, 1999. – 147 s., 8 resim; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler, Yayın kurulu / Ezel Erverdi, Mustafa Kutlu, İsmail Kara. – Cilt 7. – İstanbul : Dergah yayınları, 1990. – 564 s., 22 s.
26. Mustafa Özkan. Çözümlemeli Osmanlı Türkçesi Metinleri, Eski Harifli Metinler-Yeni Harifli Metinler-Sözlük / Eski Harifli Metinler-Yeni Harifli Metinler-Sözlük ; Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mustafa Özkan, Enfel Doğan, Fatih Kemik, Mustafa Uluçay. – İstanbul : Çağrı Yayınları, 2003. – I–XX, 243, I–X, 293 s.
27. Muzaffer Ürekli. Kırım Hanlığının Kurluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441–1569) / Muzaffer Ürekli. – Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: 98, 1989. – V–XXV, 109 s.
28. Ortekin Hasan. Kırım Hanlarının Seceresi / Hasan Ortekin. – İstanbul : Bürhaneddin Matbaası, 1938. – 12 s.
29. Öztürk Yücel. Özü'den Tuna'ya: Kazaklar – I / Yücel Öztürk. – 1. Baskı. – İstanbul : Yeditepe Yayınevi, 2004. – 488 s.
30. Öztürk Yücel. Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri / Öztürk Yücel // SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. – İsparta, 2009. – Sayı 9. – S. 95–140.
31. Pritsak Omeljan. The Turkic Etymology of the Word Qazaq 'Cossak' / Omeljan Pritsak // Harvard Ukrainian Studies. – 2006. – 28, no. 1–4. – P. 237–243.
32. Sertoğlu Midhat. Osmanlı Tarih Lûgeti / Sertoğlu Midhat. – Düzeltilmiş ve İlaveli İkinci Baskı. – İstanbul Enderun Kitabevi, 1986. – 384 s.
33. Thomas Lewis V. A Study of Naima / Lewis Victor Thomas. – New York : New York University Press, 1972. – 176 p.
34. Türk Ansiklopedisi, Türkiye Türkçesi. – Ankara : Milli Eğitim Basımevi, 1983. – Cilt XXXII. – S. 393.
35. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler. Aşıkpaşazade / Yayın kurulu: Ezel Erverdi, Mustafa Kutlu, İsmail Kara. – Cilt 1. – İstanbul : Dergah yayınları, 1997. – S.199.

36. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler / Yayın kurulu: Ezel Erverdi, Mustafa Kutlu, İsmail Kara. – Cilt 7. – İstanbul : Dergah yayınları, 1990. – 564 s.
37. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler / Yayın kurulu: Ezel Erverdi, Mustafa Kutlu, İsmail Kara. – Cilt 8. – İstanbul : Dergah yayınları, 1998. – S.19–20.
38. Yılmaz Öztuna Büyük Osmanlı Tarihi, Osmanlı Devleti'nin Siyasî, Medenî, Kültür, Teşkilât ve San'at Tarihi / Yılmaz Öztuna. – 10 Cild, Birinci Cild. – İstanbul : Ötüken Neşriyat A. Ş., 1994. – S. 37–47.
39. Yusuf Halaçoğlu. Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı, B. Divân Üyeleri: Veziriazam ve Vezirler / Yusuf Halaçoğlu // Genel Türk Tarihi. – Cilt 6 / Editörler: Hasan Celâl Güzel, Prof. Dr. Ali Birinci. – Ankara : Yeni Türkiye Yayınları, 2002. – S. 153–154.
40. Zafer Karatay. Bahçesaray / Zafer Karatay // İslam Ansiklopedisi. – Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi. – İstanbul, 1991. – S. 482–483.
41. Бартольд В. В. Арран / Василий Владимирович Бартольд // Сочинения (в IX томах). – Т. III. Работы по исторической географии. – М. : Наука, 1965. – 711 с.
42. Бартольд В. В. Тюрки: Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии / Василий Владимирович Бартольд. – Алматы : Жалын, 1993. – 192 с.
43. Большаков О. Г. История Халифата / Олег Георгиевич Большаков ; ред. Л. В. Негря. – М. : Наука, 1993. – Т. II : Эпоха великих завоеваний. 633–656 годы. – 292 с.
44. Буниятов З. М. Азербайджан в VII–IX вв. / Зия Муса Оглу Буниятов // Работы по истории и источниковедению Азербайджана и Арабского халифата. Избранные сочинения в трех томах. – Т. 1. – Баку : Элм, 1999. – 468 с.
45. де Боплан Гийом Левассер. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Левассер Гийом де Боплан ; пер. с фр. : Я. І. Кравця, З. П. Борисюк ; передм. : Я. Д. Ісаєвича, В. А. Смолія ; редкол. : В. А. Смолій [та ін.] ; Акад. наук УРСР, Археогр. коміс., Ін-т історії, Ін-т суспільних наук, Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту. – К. : Наук. думка, 1990. – 256 с. : іл. – (Україна в міжнар. зв'язках: хроніка, мемури, щоденники).
46. Ковалевский А. П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. Статьи, переводы, комментарии / Андрей Петрович Ковалевский ; ответ. ред. : Б. А. Шрамко. – Харьков, 1956. – 346 с.
47. Крымский А. Ю. Сходознавство: твори в п'яти томах / Агатагел Юхимович Крымський. – Т. IV. – К. : Видавництво «Наукова думка», 1974. – 640 с.
48. Крымский А. Ю. Тюрки, їх мови та літератури. I. Тюркські мови / Агатагел Юхимович Крымський. – Вип. II. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 106 с.
49. Мірошниченко М. М. З поезії ханської доби (Історичний портрет) / Микола Миколович Мірошниченко // Східний світ. – К., 2002. – № 2. – С. 172–175.
50. Ортайли Ільбер. Основні напрями в османсько-турецькій історіографії / Ільбер Ортайли // Марра Мунді. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. *Studia in honorem Jaroslavi Daškevič septuagenario dedicata.* – Львів ; К. ; Нью-Йорк : Видавництво «М. П. Коць», 1996. – С. 199–206.
51. Прицак Омелян. Татар: історія одного імені / Омелян Прицак // *Marra Mundi*. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. *Studia in honorem Jaroslavi Daškevič septuagenario dedicata.* – Львів ; К. ; Нью-Йорк : Видавництво «М. П. Коць», 1996. – С. 51–58.
52. Путешествие ибн-Фадлана на Волгу / перевод и комментарий под редакцией академика Игнатия Юлиановича Крачковского. – М. : Л., 1939. – 193 с.
53. Сейитяхья Нариман. Къырым диван эдебиятынынъ муэллифери ве эсас хусусиетлери: умумий бакъыш / Нариман Сейитяхья // Йылдыз. – № 4. – Симферополь : «Йылдыз» меджмуасынынъ идареханасы, 2004. – С. 65–105; Девамы: Йылдыз. – № 5. – С. 83–108.
54. Тунманн. Крымское ханство / Тунманн. – Симферополь : Таврия, 1990. – 96 с. – (Б-ка редкой кн. о Крыме).
55. Туранли Ф. Методологічні проблеми дослідження османської історії / Ферхад Туранли // Матеріали міжнародної наукової конференції «Спадщина Омеляна Прицака і сучасні гуманітарні науки» (28–30 травня 2008 р.) / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К. : Видво «Аратта», 2009. – С. 269–281.
56. Туранли Ферхад. Еволюція турецького письма в світлі розвитку літературної мови / Ферхад Туранли // Східний світ. – К., 2003. – № 4. – С. 148–155.
57. Туранли Ф. Г. Проблеми вивчення еволюції арабографічної тюрксько-османської писемності / Туранли Ферхад Гардашкан Оглу // Магістеріум НаУКМА. – Вип. 62 : Мовознавчі студії. – 2016. – С. 87–95.
58. Туранли Ферхад. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття) / Ферхад Гардашкан Оглу Туранли. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. – 606 с.
59. Уотт У. М. Мусульманская Испания / У. М. Уотт, П. Какиа. – М. : Наука, 1976. – С. 25–32.
60. Фаизов Сагид. Тугры кримського ханського двора XVII – начала XVIII ст. в протоколе и художественной структуре грамот ханов и принцев / Сагид Фаизов // *Marra Mundi*. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. *Studia in honorem Jaroslavi Daškevič septuagenario dedicata.* – Львів ; К. ; Нью-Йорк : Видавництво «М. П. Коць», 1996. – С. 427–434.
61. Халимоненко Григорій Іванович. Тюркська військова лексика у мовленні українського козацтва : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. І. Халимоненко. – К., 1993. – 23 с.
62. Халимоненко Григорій. Інститут козацтва: тюркського й українського / Григорій Іванович Халимоненко // Східний світ. – К., 1993. – № 1. – С. 108–115.
63. اوليا چلبی محمد ظلی ابن درويش، اوليا چلبی سياحتنامه سی، برنجی جلد، طابعی : احمد جودت، معارف نظارت چلبه سنک رخصتيله، ايلک طبعی، درسعائده - قدم - مطبعه سی، ۱۳۱۴، ص. ۶۹۰، ۶۷۴، (۱۰) ص.
64. سامی، شمسالدين، قاموس ترکی، استانبول، درسعادت اقدام مطبعه سی، ۱۳۱۷، ص. ۶۶۹-۶۶۸، ۱۵۷۴، ص.

F. Turanly

FORMATION OF THE CHRONICLE-WRITING TRADITIONS AND DEVELOPMENT OF THE CLASSIC TURKISH LANGUAGE

The article deals with the origin and development of Turkic written monuments, particularly with the formation of traditions of the Arabographic Ottoman Turkish chronicles written in the "Turki" language, containing the data about the development of the ethnic and historic processes that were taking place on the territory of Ukraine. Concerning this problem, an exact interpretation of some linguistic and historiographic

terms is needed. Besides, it should be noted that back then the classical Turkish language performed the function of the literary language in the Crimean area as well.

The content-related trend in the earliest monuments of the Turkic chronicle tradition is description of the activities of the tribal chiefs of the ethnic community that acquired the self-designation, “the Oguz”. For it is representatives of the Turkic ruling family of the Oguz that later established a dynasty which in due time was ruling in the Turkic state of the Seljuks. This state arose in the beginning of the 11th century on the land extending from the eastern shore of the Caspian Sea towards the east through the historical region known under the toponymic name of “Mavarannagr” (مَاوَرَاءَ النَّهْرِ), which in Arabic means “that is located on the other side of the river.” There is an assumption that the interfluvial area between the rivers of Amu-Darya and Syr-Darya, and namely – the lands that in the north reached the city of Urgench (Gurgandge), while in the east it extended to the cities of Bukhara and Sabrana. We underline that the most detailed, in regard of its content-related aspect, among the chronicles in the Turkic languages is “A book about the Seldjuks” that was written by Zagir ad-Din Nishapuri in the 12th century.

The manuscript documents written in the Ottoman Turkish Language between the second part of the 16th century and the first quarter of the 18th century have their own special features. In the modern Turkic Studies, the Ottoman Turkish Language means the variant of the Turkish Language – “Turki” (تُرْكِي) that was used in the Ottoman Empire during the above said historic period, and which became to be known under the name “the Turkic Ottoman” or “the Ottoman Turkish” Language (لِسَانِي تُرْكِي عُثْمَانِي). Transformation from the Turkic Ottoman to the classical Turkish Language was accompanied by a cultural enhancement, as well as by a military strengthening and political rising of the Sublime (or High) Porte.

Keywords: language, Turkic, text, chronicle, term, Ukraine.

Матеріал надійшов 26.09.2016

УДК 81'398.6

O. Yanyk

THE HISTORY OF COLLECTING AND PHILOLOGICAL STUDYING OF RIDDLES

The article attempts to explain the interest to the riddle as a folklore genre. The attention has been paid to the fact that the increased attention to folk art contributed to the formation of the early XIX century separate discipline – folklore. It has been noted that at the end of the XIX century, a significant amount of Ukrainian folk riddles was collected. Among the fundamental works here the work of I. Franko “The remains of the original outlook in the Russ and Polish folk riddles”, in which the author gives the examples of ancient riddles recorded in his Christmas song has been mentioned. The article is based on the research of I. Berezovsky, in which he examines thematic diversity of this small genre of folklore, gives their general characteristics, provides its own classification for the historical periods. The linguistic research of riddles was done by G. Onyshchenko, N. Zakharova, A. Moysiienko, K. Denysova, E. Zubkova, O. Tymchenko and others. At present much linguistic attention is paid to the riddle, as the language of riddles is of important linguistic value.

Keywords: riddle, folklore genre, philological tradition, original outlook, compositional and structural organization, denotation.

Introduction

The riddle has existed since ancient times, but the collecting and studying of this folk genre samples has begun recently, particularly in Ukraine.

The genre of the riddle became especially popular in the era of Romanticism. It was then that an appeal to national roots, and the collecting, organization and research works of oral folklore began.